

Maria Strzelecka

Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego
Oddział Zbiorów Specjalnych. Sekcja Rękopisów
Szkola Doktorska Nauk Humanistycznych UŁ
e-mail: maria.strzelecka@lib.uni.lodz.pl

 <https://orcid.org/0009-0003-7280-0357>

Zarys problematyki ochrony i popularyzacji XIX-wiecznych źródeł rękopiśmiennych. Na przykładzie projektu „Rękopiśmienne dziedzictwo kulturowe 1791–1918 w zbiorach Biblioteki UŁ”

DOI: <https://doi.org/10.18778/0860-7435.40.02>

Abstrakt: Artykuł przedstawia cele osiągnięte w ramach projektu „Dziedzictwo kulturowe rękopisów 1791–1918 w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego” oraz zbiór XIX-wiecznych rękopisów z Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego, które były przedmiotem projektu. Zbiór zawierał rękopisy zróżnicowane pod względem formy, gatunku, języka (teksty w języku polskim, rosyjskim, francuskim, łacińskim), stylu i tematyki. Rękopisy z XIX wieku i z terenów przygranicznych utrwalają pamięć o ważnych wydarzeniach w historii Polski (Konstytucja 3 maja, Powstania Listopadowe i Styczniowe, represje po powstaniach, Wielka Emigracja, Wiosna Narodów, I wojna światowa). Są świadectwem życia codziennego, obyczajów i nastrojów społecznych, a także dokumentują działalność władz, urzędów i organizacji. Celem artykułu jest odpowiedź na pytanie, jakie znaczenie miały działania podjęte w ramach projektu dla skutecznej i trwałej ochrony zbiorów, ich popularyzacji oraz dla Biblioteki jako instytucji gromadzącej różnego rodzaju zbiory, w tym XIX-wieczne źródła rękopiśmienne.

Słowa kluczowe: zbiory specjalne, rękopisy XIX-wieczne, dziedzictwo kulturowe, Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego

Wstęp

Na zbiory rękopiśmienne Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego [dalej: BUŁ] gromadzone i przechowywane w ramach Oddziału Zbiorów Specjalnych [dalej: OZS] składają się: archiwa rodzinne, instytucji, wydawnictw i organizacji, korespondencja prywatna i urzędowa, spuścizny, a także rękopisy zabytkowe, o szczególnej wartości historycznej, naukowej i/lub artystycznej (Sulejewicz-Nowicka, 2015, s. 190): iluminowane kodeksy średniowieczne, listy królewskie, dokumenty kościelne i cechowe etc. (Strzelecka & Sulejewicz, 2022, s. 29)¹. Spośród blisko 4500 zinwentaryzowanych jednostek (dane na 31.12.2024) około 500² stanowią rękopisy powstałe w wieku XIX. Należy podkreślić, że XIX-wieczne zasoby BUŁ przechowywane są w dwóch agendach: wymienionym już OZS BUŁ (dokumenty rękopiśmienne, ikonograficzne, kartograficzne, muzyczne, dokumenty życia społecznego, cymelia), a także w zbiorach magazynowych (wydawnictwa zwarte i ciągłe). Zasób XIX-wieczny jest opracowywany (w ramach wpływu bieżącego i retrokonwersji), poddawany zabiegom konserwatorskim oraz digitalizacji, mającym na celu jego ochronę oraz ułatwienie dostępu dla użytkowników BUŁ oraz wszystkich zainteresowanych³. Zakupy antykwaryczne sukcesywnie uzupełniają zasób o nowe nabytki⁴. Upowszechnianie informacji o zbiorach XIX-wiecznych przyjmuje różne formy (dostosowane do rodzaju zbiorów oraz grupy docelowej); są to wystawy⁵, spotkania adresowane do społeczności akademickiej UŁ oraz mieszkańców Łodzi

¹ Por. również Zbiory specjalne. W: Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego.

² Ustalono na podstawie kwerendy własnej katalogu kartkowego Sekcji Rękopisów OZS BUŁ.

³ Zbiory rękopiśmienne wydzielono z zasobu zbiorów specjalnych najpóźniej, bo w 1961 r. (co więcej, dopiero od lat 70. XX w. możemy mówić o usystematyzowanej polityce gromadzenia rękopisów m.in. przez pozyskiwanie łódzkich regionalistów oraz spuścizn po profesorach UŁ, literatach, ludziach nauki, por. Fontner, 2000, s. 78). W środowisku naukowym są mało znane lub nieznane zupełnie: „Informacja o zbiorach dostępna jest w trzech źródłach: głównie za pośrednictwem tradycyjnego katalogu kartkowego znajdującego się w Sekcji Rękopisów; w niewielkim stopniu w katalogu komputerowym BUŁ, a także w postaci zdigitalizowanej w Bibliotece Cyfrowej UŁ (...). Nowym źródłem informacji o zasobie rękopiśmiennym będzie, realizowany w latach 2024–2026, projekt platformy cyfrowej »Digitus Index«” – zob. Strzelecka 2024, s. 14.

⁴ Jak choćby zakupione w latach 2021–2025 rękopisy: Kornel Ujejski, *List do księdza Tomasza Počilowskiego* (1891); hr. Władysław Plater, *List w sprawie "praw Polski"* (1833); *List nieznanego adresata do Elżby Orzeszkiej*, [Inc. „Wielce szanowna i droga dla mnie Pani”] (między 1897 a 1907); *Summariusz dokumentów Klemensa Zakrzewskiego z Poddębic k. Łodzi w procesie o wsie Janów i Żuraw k. Częstochowy z kapitułą w Choczcu k. Pleszewa* (1810).

⁵ W ostatnich latach były to: „Miejsce i ludzie. Portret dawnej Łodzi w zbiorach Biblioteki UŁ” (Noc Muzeów, 2022); „Łódź zajmuje mnie i porywa. Obraz miasta na przełomie XIX i XX wieku w zbiorach Biblioteki UŁ” (ekspozycja przygotowana z okazji 600-lecia Łodzi oraz premiery drugiego tomu monografii „Łódź poprzez wieki. Historia miasta”, 2023).

i regionu, konferencje, publikacje⁶, a także projekty biblioteczne, szczególnie ważne dla ochrony, opracowania i popularyzacji dokumentów zabytkowych, unikatowych, będących częścią składową polskiego i europejskiego dziedzictwa kulturowego. Na uwagę zasługują, między innymi: projekt „Polskie serie literackie XIX-wieku” (zakończony w 2018 r.)⁷; trwający właśnie projekt „Od drzeworytu do fotolitografii. Zabytki „czarnej sztuki” i albumy w zbiorach Biblioteki UŁ” (zadania przewidziane w projekcie to opracowanie, digitalizacja i udostępnienie w Bibliotece Cyfrowej UŁ 200 najcenniejszych starodruków i albumów wydanych w latach 1579–1945), a także – będący przedmiotem niniejszego artykułu – zakończony w czerwcu 2025 r. projekt „Rękopiśmienne dziedzictwo kulturowe 1791–1918 w zbiorach Biblioteki UŁ”. W działaniach podejmowanych przez BUŁ dziedzictwo kulturowe jest nie tylko przedmiotem ochrony, ale i powszechnie (oraz bezpłatnie) udostępnianym potencjałem (Purchla, 2014, s. 21).

Głównym celem artykułu jest omówienie w zarysie 1) zadań zrealizowanych w projekcie „Rękopiśmienne dziedzictwo kulturowe 1791–1918 w zbiorach Biblioteki UŁ” (dalej: „Rękopiśmienne dziedzictwo...”), oraz 2) kolekcji rękopisów XIX-wiecznych BUŁ, będących przedmiotem projektu. Jak już wspomniano, są to zbiory mało znane w środowisku naukowym lub nieznane zupełnie, dlatego ich zaprezentowanie – nawet pobieżne – wydaje się uzasadnione dla upowszechniania informacji o zasobach BUŁ, cennych z punktu widzenia badań nad historią regionu oraz XIX wieku. Artykuł stawia sobie również za cel udzielenie odpowiedzi na pytanie, jakie znaczenie miały podjęte w ramach projektu działania dla skutecznej i trwałej ochrony zbiorów, ich popularyzacji, a także Biblioteki jako instytucji gromadzącej różne typy zbiorów, w tym źródła rękopiśmienne. Powyższe cele determinują i uzasadniają charakter artykułu: opisowy, sprawozdawczy, bibliograficzny, jak również popularyzatorski. Autorka posłuży się metodą analizy, której przedmiotem będą: projekt (jego cele, kryteria, zadania – na podstawie materiałów informacyjnych BUŁ oraz kwerendy własnej⁸) oraz dokumenty rękopiśmienne włączone do kolekcji

⁶ Wykaz publikacji nt. zbiorów specjalnych BUŁ, w tym XIX-wiecznych, dostępny na stronie internetowej Biblioteki: Zbiory specjalne W: Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego (wykaz odrębny dla każdej sekcji OZS).

⁷ Kolekcja *Polskie serie literackie w XIX wieku* dostępna w Bibliotece Cyfrowej UŁ zawiera m.in. „Wybór Pisarzy Polskich” (Warszawa, 1803–08), „Biblioteka Mrówki” (Lwów, 1869–1901), „Biblioteka Narodowa” (Lwów, 1868–72), „Biblioteka Polska” (Kraków, 1875–95), „Biblioteka Zapomnianych Poetów i Prozaików Polskich XVI–XVIII wieku” (Warszawa, 1886–1938), „Biblioteka Klasyków Polskich” (Lwów, 1882–1883) i „Biblioteka Pisarzy Polskich” (Kraków, 1889–1939), „Biblioteka Kieszonkowa Klasyków Polskich”, „Biblioteka Ludowa Polska” (Paryż, 1866–71). Por. Zdigitalizowane XIX-wieczne serie... (online).

⁸ Autorka artykułu była jednym ze współtwórców oraz wykonawców projektu.

projektowej. Należy podkreślić, że artykuł jedynie sygnalizuje obecność kolekcji XIX-wiecznych rękopisów w zbiorach BUŁ, które – jako w pełni zdigitalizowane źródła, dostępne w domenie publicznej – czekają na gruntowne zbadanie i opracowanie przez specjalistów dyscyplin humanistycznych.

Działania projektowe

W 2020 roku Biblioteka UŁ rozpoczęła realizację pionierskiego projektu obejmującego zbiory rękopiśmienne pt. „Rękopiśmienne dziedzictwo kulturowe XV–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki UŁ” (Strzelecka & Sulejewicz-Nowicka, 2022, s. 25–45), którego kontynuację stanowił projekt „Rękopiśmienne dziedzictwo kulturowe 1791–1918 w zbiorach Biblioteki UŁ”, dofinansowany z programu „Społeczna Odpowiedzialność Nauki II” Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w latach 2023–2025. Jego przedmiotem było 96 dokumentów rękopiśmiennych: państwowych, sądowych, wojskowych, administracji miejskiej i kościelnej, zgromadzeń i towarzystw, archiwów rodzinnych i korespondencji, pamiętników, relacji osobistych i tzw. variów. Poniżej omówione zostaną w zarysie: działania projektowe, kryteria wyboru dokumentów wraz z przykładami. Ze względu na unikatowy charakter zbiorów oraz ich znaczenie dla dziedzictwa kulturowego, kluczowymi działaniami w projekcie były:

1. Odkazanie zbiorów w komorze fumigacyjnej,
2. Opracowanie rękopisów w Centralnym Katalogu Polskich Bibliotek Naukowych (NUKAT) i systemie lokalnym SYMPHONY wg obowiązującego w czasie katalogowania formatu MARC 21 dla rękopisów,
3. Konserwacja wybranych rękopisów (11 obiektów),
4. Digitalizacja kolekcji,
5. Rozpowszechnianie informacji o kolekcji – przygotowanie multimedialnej wystawy dostępnej na stronie internetowej Biblioteki UŁ⁹.

W ramach opracowania zbiorów sporządzono i wprowadzono 96 opisów bibliograficznych do Katalogu Centralnego Bibliotek Akademickich NUKAT oraz Katalogu Komputerowego BUŁ. Rekordy zawierały szereg informacji: autora (jeśli takie ustalenie było możliwe), tytuł (oryginalny, incipit lub nadany przez katalogującego), cechy formalne oraz szczegółowe (rodzaj papieru,

⁹ Informacje nt. projektu: „Rękopiśmienne dziedzictwo kulturowe...” (online). Kierownikiem projektu była wicedyrektor kust. dypl. Dorota Bartnik, a zrealizowano go we współpracy kilku agend Biblioteki: Sekcji Rękopisów OZS, Pracowni Restauracji Książki OZS, Oddziału Informatyzacji oraz Pracowni Reprografii.

oprawy, format, pieczęcie, materiały dodatkowe jak zdjęcia, rysunki etc.). Działanie to miało kluczowe znaczenie dla widoczności zasobu rękopiśmiennego w Katalogu Komputerowym BUŁ, który jest dla użytkowników pierwszym i podstawowym miejscem informacji o zbiorach. Konserwacja wybranych obiektów (łącznie 11 dokumentów) przeprowadzona w Pracowni Restauracji Książki OZS objęła: czyszczenie papieru, uzupełnienie ubytków, renowację i/lub wzmocnienie opraw. Działanie to zapewniło ochronę najbardziej zniszczonym obiektom, jednocześnie „przywracając [ich] walory użytkowe, artystyczne i estetyczne” (Sulejewicz-Nowicka & Strzelecka, 2022, s. 31). W ramach digitalizacji kolekcji zeskanowano wszystkie wytypowane do projektu dokumenty, które następnie zostały zdeponowane w Bibliotece Cyfrowej UŁ [dalej: BC UŁ] oraz na platformie Federacji Bibliotek Cyfrowych. Przeniesienie zbiorów do postaci cyfrowej było nie tylko formą ich dokumentacji, ale przede wszystkim – ochrony i zwiększonej widoczności, ponieważ „(...) Dzięki zasięgowi sieci wirtualne zasoby są dostępne globalnie, w postaci metaobektów o walorach edukacyjnych, naukowych i kulturowych” (Talbierska, 2021, s. 25). Dostęp do zbiorów cyfrowych jest możliwy przez stronę internetową BC UŁ, BUŁ (zakładka: Biblioteka Cyfrowa UŁ) oraz z poziomu rekordu bibliograficznego w Katalogu Komputerowym BUŁ (dzięki linkowi odsyłającemu do danego dokumentu w BC UŁ). Ostatnim działaniem projektowym było przygotowanie i udostępnienie wystawy wirtualnej prezentującej 16 dokumentów rękopiśmiennych¹⁰. Każdy z dokumentów opatrzony został galerią zdjęć, komentarzem, linkiem do BC UŁ z pełną, elektroniczną wersją dokumentu oraz bibliografią. Wystawa jest dostępna za pośrednictwem strony internetowej Biblioteki UŁ. Dzięki tej dodatkowej – poza katalogiem komputerowym i siecią

¹⁰ Na wystawie znalazły się następujące dokumenty rękopiśmienne (według kolejności sygnatur): 1. *Korespondencja rodziny Rozwadowskich* [Akc. Rps. 5001]; 2. *Tzw. Kronika łódzkich esperantystów Włodzimierza Pfeiffera* [Akc. Rps. 5005]; 3. *Ojczyście Wspomnienia z Epoki Chlubnie poczętego Powstania Narodowego w Roku 1830/31* [Akc. Rps. 6376]; 4. *Listy Kazimierza Stoczekiego-Sosnowskiego* [Akc. Rps. 6384]; 5. *Książka zapisywania czeladzi Zgromadzenia Kowalskiego Ślusarskiego i Stelmarskiego w Mieście Pabianicach* [Akc. Rps. 6926]; 6. *Wspomnienia z moich podróży odbytych od 1890 do 1894 roku (...)* [Akc. Rps. 6937]; 7. *Akta sprawy Ignacego Radziejewskiego, naczelnika m. Łodzi, sądownego w sądzie wojennym w Łodzi w r. 1864. (...)* [Akc. Rps. 7045]; 8. *Zaszifrowany list wewnątrzsejmowy w sprawie posła Edmunda Burke* [Akc. Rps. 7061/1]; 9. *List księgarza Adolfa Ligonja*, [Akc. Rps. 7196]; 10. *Album rodziny Dłużewskich* [Akc. Rps. 7316]; 11. *Annotacje własnoręczne Józefa Węgierskiego od dnia 1go Września 1805 do 19 Marca 1806 Nro 3tio* [Akc. Rps. 7367]; 12. *Dokumenty Magistratu m. Łodzi* [Akc. Rps. 7451/1–13]; 13. *Rodacy! Świąć się oto czasy nowe* [Akc. Rps. 7737]; 14. *Archiwum rodziny Słomińskich i Eberchard* [Akc. Rps. 7796]; 15. J.H. Dąbrowski, *Do Imci Pana Pułkownika Puchalskiego Inspektora generalnego Szpitalow* [Akc. Rps. 8050]; 16. *Pamiętnik z 1861 r.* [Akc. Rps. 8615]. Zob.: Wystawa wirtualna... (online).

biblioteczną – formie prezentacji zbiorów, osiągnięto lepszą widoczność zasobu w sieci. Było to również działanie na rzecz ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego, umożliwiające bezpieczne (cyfrowe) prezentowanie zbiorów w ramach spotkań i warsztatów dla różnych grup odbiorców, w czasie trwania projektu oraz po jego zakończeniu.

Kolekcja projektowa – kryteria wyboru, charakterystyka

Pierwszym i jednocześnie kluczowym dla realizacji i powodzenia projektu zadaniem był wybór kolekcji. Uwzględnił on szereg kryteriów, takich jak: chronologia; unikatowa wartość ze względu na: miejsce powstania dokumentu, autora lub adresata, cechy fizyczne dokumentu oraz tematykę: istotną dla badań naukowych biograficznych, historii lokalnych społeczności, regionu lub miasta; znaczenie dla popularyzowania dziedzictwa kulturowego oraz edukacji regionalnej. Na tej podstawie wyodrębniono blisko setkę dokumentów, które:

- 1) zostały spisane między 1791 a 1918 rokiem;
- 2) powstały na ziemiach polskich, a także na emigracji;
- 3) związane były nie tylko z postaciami znanymi i zasłużonymi, ale również zapomnianymi lub zupełnie nieznanymi;
- 4) prezentowały ciekawą z perspektywy rękopisoznawczej i źródłoznawczej formę;
- 5) dotyczyły: zagadnień państwowych, administracyjnych, gospodarczych, powstań i tematyki patriotycznej, emigracji, edukacji i wychowania, życia codziennego.

W kolekcji przeważał język polski, choć znalazły się tu również dokumenty (lub fragmenty tekstów) w językach: rosyjskim, francuskim i łacińskim. Taki dobór dokumentów był uzasadniony zarówno celem i zakresem działań projektowych, jak i specyfiką rękopisów BUŁ, ponieważ – jak zauważa J. Talbierska

(...) duża różnorodność XIX-wiecznych zbiorów historycznych i zabytkowych w instytucjach kultury sprzyjają przyjmowaniu indywidualnych rozwiązań zarówno w zakresie ich przechowywania, opracowania, udostępniania, jak i umiejscowienia w strukturze danej instytucji (Talbierska, 2021, s. 35).

Oczywiście, należy pamiętać o tym, że wybrana kolekcja to niewielka część rękopiśmiennych zbiorów BUŁ, a dokumenty nieobjęte projektem to również cenne źródła do dziejów XIX stulecia (warto wymienić chociażby pojedyncze

listy: Adama Mickiewicza¹¹, pamiątki po Elizie Orzeszkowej¹², archiwum rodzin łódzkich fabrykantów Silbersteinów i Poznańskich¹³).

Jak wspomniano, zakres chronologiczny kolekcji objął dokumenty powstałe między 1791 a 1918 rokiem. Daty graniczne wyznaczają: początkową – rok podpisania Konstytucji 3 Maja i najstarszy dokument w kolekcji, tj. *Zaszyfrowany list wewnętrznejmowy w sprawie posła Edmunda Burke* [Incipit: *Na list W Pana de 4. Junii sub No 15. daiąc respons (...) 10 Junii 1791*], [Ak. Rps. 7061/1], końcową zaś – odzyskanie przez Polskę niepodległości. Rękopisy XIX-wieczne i z dekad granicznych utrwalają pamięć o wydarzeniach ważnych dla historii Polski (Konstytucji 3 Maja, powstania listopadowego i styczniowego, represji popowstaniowych, Wielkiej Emigracji, Wiosny Ludów, I wojny światowej), są świadectwem życia codziennego, obyczajowości, nastrojów społecznych, dokumentują również działania władz, urzędów i organizacji. Założeniem projektu były nie tylko opracowanie, konserwacja i digitalizacja zbiorów, ale również pokazanie – przez pryzmat zasobów rękopiśmiennych – szerokiej perspektywy aktywności różnych instytucji, grup zawodowych, społecznych oraz jednostek w odniesieniu do wydarzeń i spraw o charakterze lokalnym (np. administracja miejska, archiwa rodzinne), ogólnonarodowym (np. administracja rządowa, powstańcze akta sądowe) lub międzynarodowym (życie Polaków na emigracji), a także – sfery prywatnej i domowej. W przypadku kryterium miejsca powstania, głównym założeniem projektu było wytypowanie zbiorów zarówno o zasięgu lokalnym, jak i międzynarodowym. W kolekcji znalazły się zatem dokumenty sporządzone m.in. w Kaliszu, Krakowie, Łodzi, Warszawie; w miastach europejskich, tj. Paryżu i Wiedniu; nieliczne powstały w Ameryce (Chicago, Filadelfia, Nowy Jork), Turcji – Imperium Osmańskim (Konstantynopol), Brazylii (Rio de Janeiro). Wiele z nich, jak choćby dokumenty urzędowe i gospodarcze, dotyczy regionu łódzkiego (Belchatów, Dalików, Pabianice, Poddębice). Odpowiednie przykłady zostaną podane w dalszej części pracy.

Kolejne kryterium uwzględniało: autora dokumentu i/lub adresata i/lub osobę, której dokument dotyczył. Jego nadrzędnym celem było podkreślenie zróżnicowania społecznego twórców (lub właścicieli) rękopisów, wśród których znaleźli się między innymi: generał Jan Henryk Dąbrowski (1755–1818), naczelnik powstania styczniowego w Łodzi Ignacy Radziejowski (1832–1864), pisarz i publicysta Józef Ignacy Kraszewski (1812–1887), poeta Kornel Ujejski (1823–1897), polski chemik i działacz społeczny Augustyn Wróblewski (1866– po 1913), biskup Władysław Zaleski (1852–1925), powieściopisarka i pamiętnikarka Paulina Wilkońska (1815–1875). W przypadku wielu rękopisów

¹¹ O liście tym pisała Zofia Dreszerowa. Zob. Dreszerowa, 1963.

¹² Por. Górniak, 2015.

¹³ Zob. m.in. Strzelecka, 2024.

nadawcami i/lub adresatami był tzw. autor zbiorowy – instytucje, tj. Rząd Tymczasowy Królestwa Polskiego, komisje i wydziały rządowe, sądy, towarzystwa i zgromadzenia cechowe. Znaczna część prezentowanych rękopisów to dokumenty urzędowe, charakteryzujące się dużym potencjałem informacyjnym i będące wiarygodnym źródłem do badań naukowych (jak chociażby *Akta rejenta S. Jasińskiego czy Dokumenty Magistratu m. Łodzi*). W przypadku rękopisów prywatnych oraz tekstów literackich ich walorami są m.in. autentyczność i bezpośredniość wynikająca z pierwszoosobowej narracji, jednostkowe postrzeganie świata oraz subiektywna interpretacja wydarzeń dziejowych, co sytuuje je w grupie ego-dokumentów (Szulakiewicz, 2013, s. 65–67). Spisane przez świadków życia i uczestników wydarzeń XIX wieku – dotyczą historii miast (Łódź, Kalisz), kształtowania się ośrodków wyznaniowych (parafie ewangelickie w regionie łódzkim), walk narodowowyzwoleńczych, a także emigracyjnych losów Polaków, które przeplatają się ze zjawiskami i wydarzeniami znanymi z kart historii powszechnej (osadnictwo w Brazylii, masakry hamidiańskie¹⁴). Celem projektu było wskazanie na te zbiory, które są mało znane, a dotyczą zarówno postaci powszechnie rozpoznawalnych, zasłużonych, ale też zapomnianych lub których biografie wymagają uzupełnienia. Tak jest w przypadku chociażby wspomnianego już A. Wróblewskiego – działacza-anarchisty (w projekcie BUŁ znalazły się akta procesowe „krakowskiego buntownika” (Łaniewski, 2010). Lukę badawczą można znaleźć również w opracowaniach dotyczących historii rodziny Rozwadowskich – żona Florestana Brutusa Rozwadowskiego¹⁵, księżniczka Bracciano, pianistka, Rafaela Vitaliani Rozwadowska (1816–1906)¹⁶ jest jedynie wzmiankowana w hasłach słownikowych jej męża oraz w nielicznych publikacjach (Amorim, 2022, s. 190–191). Nieznane i niepublikowane dotąd listy rodziny Rozwadowskich (w języku polskim i francuskim) mogą stanowić źródło informacji dla biografów (Kolbuszewska, 2016, s. 237–248), wskazując nie tylko na szczegóły, ale również na istotne fakty.

Włączenie do projektu rękopisów osób mało znanych lub nieznanych miało na celu pokazanie życia w wieku XIX z perspektywy „zwyczajności”, a tym samym dopełnienie jego obrazu. Przykładem mogą być *Annotacye własnoręczne Józefa Węgierskiego*¹⁷ – tzw. silva rerum, w którym sprawy poważne

¹⁴ Masakry Ormian w Imperium Osmańskim, przypadające na lata 1894–1896. Zob. Kopczyński, 2015, s. 16).

¹⁵ Florestan Brutus Rozwadowski (1822–1879) – kartograf, inżynier, „ojciec topografii brazylijskiej”. Por. Jackowski et al. (red.), 2018.

¹⁶ Zob. m.in. Brzozowski, 1990.

¹⁷ Najprawdopodobniej chodzi o Józefa Benedykta Węgierskiego, ur. 1765, syna pułkownika Wojsk Polskich Waleryana i Marianny de Gaillarde. Z aktu małżeństwa z Józefą Magdaleną Pisarzowską (Karniewską) z 1812 r. wynika, że był on płatnikiem generalnym Wojska Polskiego. Charakter pisma na akcie ślubu oraz w *Annotacyach* pozwala przypuszczać, że jest to ta sama osoba. Zob. Akt ślubu Józefa Benedykta Węgierskiego (nr 79), (online).

i doniosłe wydarzenia przeplatają się z plotkami, skandalami i życiem codziennym, historia starożytna oraz teksty znanych postaci – z uwagami autora (na temat m.in. lekarzy, prawników, kobiet, młodzieży). Węgierski odnotowuje zdarzenia z areny politycznej: „Dla Pamięci. Dnia 30 września tego Roku przyjechał do Puław Alexander Iwszy Imperator Rosyjski, wraz z Xciem Adamem Czartoryskim Ministrem Interesow Zagranicznych” (na spotkaniu z Franciszkiem II Cesarzem Niemieckim w Kozienicach, s. 75); a także wydarzenia z zagranicy:

Annotacya w dniu 3 września. Dzisiejsza Gazeta potwierdziła wiadomość o trzęsieniu ziemi w królestwie neapolitańskim w dniu 26 lipca, że z raportu rządowi przyslanego znaleziono pod gruzami trupów 6329 w różnych miastach zburzonych przez trzęsienie ziemi (k. 8).

Wydarzenie to staje się pretekstem do przytoczenia rozmowy Węgierskiego ze znajomym, w czasie której zastanawiali się, dlaczego ampulki z krwią św. Jana nie uchroniły Włoch przed takimi zniszczeniami. Niekiedy, zaczynając od spraw lub dzieł światowych, autor przechodzi do przykładów z życia codziennego: w annotacyi „O Dziełach długo pracowanych” wymienia uczonych, których utwory powstawały przez dłuższy czas. Wyliczenie kwituje uwagą odnośnie do współczesnych sobie: „Ja sam znam wiele osob którzy tak się męczą nad napisaniem listu, iak drugi nad dziełem iakowem”. Węgierski przyjmuje w Annotacyach rolę popularyzatora wiedzy, obserwatora zdarzeń współczesnych, moralizatora oraz dydaktyka. Spisany przez niego tom, wielogatunkowy i wielostylowy (a także – wielojęzyczny), jest niezwykle ciekawym źródłem do historii, obyczajowości, a także ówczesnej mentalności.

Wytypowane dokumenty różnią się ze względu na swoje cechy fizyczne (format, objętość). W projekcie znalazły się dokumenty spisane na papierze tradycyjnym oraz czerpanym, pojedyncze karty, zbiory luźnych dokumentów, woluminy czy bruliony; dokumenty urzędowe, powstałe według narzuconego przepisami schematu, a także nacechowane indywidualizmem autorów tomy rękopiśmienne zawierające materiały dodatkowe, tj. zdjęcia, wycinki z gazet, szkice autorskie (o czym poniżej), listy spisywane na papeteriach z monogramami i herbami rodowymi (korespondencja Rozwadowskich) lub papierach z pieczęciami firmowymi (Księgarnia Adolfa Ligonja). Różny jest również czas powstawania (wytworzenia przez autora) dokumentów – od rękopisów z pojedynczą datą dzienną po obiekty spisywane w dłuższym przedziale czasowym (kroniki, pamiętniki). Prezentowaną kolekcję charakteryzują nie tylko odmienna rozpiętość czasowa poszczególnych dokumentów, wielość środowisk, z jakich pochodzą nadawcy i adresaci tekstów, różna ranga opisywanych zdarzeń, ale również różnorodność gatunkowa, językowa, stylistyczna oraz tematyczna.

Jak wspomniano, dokumenty rękopiśmienne ujęte w kolekcji dotyczyły: zagadnień państwowych, administracyjnych, gospodarczych, powstań i patriotyzmu, emigracji, edukacji i wychowania, życia codziennego. Nie sposób w niniejszych artykule omówić ich szczegółowo – kilkanaście spośród nich prezentuje wystawa wirtualna dostępna na stronie internetowej Biblioteki. Dla celów niniejszego artykułu rękopisy podzielono na dwie grupy: 1. Dokumenty publiczne (państwowe, miejskie, kościelne, sądowe, wojskowe, zgromadzeń i towarzystw), 2. Dokumenty prywatne (archiwa rodzinne, korespondencja, pamiętniki, sztambuchy, zbiory poezji, varia). W grupie pierwszej znalazły się, m.in.: **przepisy, ogłoszenia i wykazy:** *Książka publikandów rządowych 1830–1835* (Akc. Rps. 7182, zawiera rękopiśmienne kopie obwieszczeń Rządu Tymczasowego Królestwa Polskiego oraz kopie zarządzeń i poleceń władz cywilnych i duchownych dotyczących głównie Ziemi Kaliskiej), *Lista senatorów Królestwa Polskiego* (Akc. Rps. 6957, z odręcznymi adnotacjami przy nazwiskach senatorów, tj. adresy, informacja o zajmowanej funkcji lub zgonie danej osoby; na liście dopisanych tym samym charakterem pisma 10 nazwisk, w tym Julian Ursyn Niemcewicz); **akta sądowe:** [*Akta sprawy przeciwko powstańcom styczniowym Henrykowi Millerowi, Tomaszowi Rosse, Ksaweremu Kaluszkowskiemu i Władysławowi Konarskiemu przed rosyjskim sądem wojskowym w Łodzi*] (Akc. Rps. 7046)¹⁸; **pisma okolicznościowe**, np. *Program obchodu żałoby krajowej na rok 1893* (Akc. Rps. 5460, datowany na 20 XI 1892, opracowany przez Władysława Brylskiego, zawiera uwagi dotyczące języka polskiego i jego roli jako czynnika przeciwdziałającego “zgnębieniu i wynarodowieniu” Polaków; odwołuje się do przeszłości, widząc w niej siłę do podejmowania działań na rzecz “odzyskania bytu utraconego”); *List [Bonawentury] Niemojowskiego*¹⁹ *do Magistratu m. Kalisza z 1807 r. w sprawie obchodów rocznicy Konstytucji 3 Maja* (Akc. Rps. 7062); **pojedyncze dokumenty (listy, mandaty, odezwy, ustawy):** *List Naczelnika Wojskowego woj. Kaliskiego do [Edwarda] Flottwella w sprawie długu* (Akc. Rps. 7673); [*Mandat Fryderyka Augusta króla saskiego i księcia warszawskiego do Rady Miasta Łęczycy*] (Akc. Rps. 7230); *Rodacy, święcą się oto czasy nowe* (Akc. Rps. 7737, tekst powstał z okazji Wiosny Ludów, odezwa tzw. grona sejmowego polskiego), *Ustawa Towarzystwa „Bratnia Pomoc” w Paryżu* (Akc. Rps. 7738); **kroniki** tj. *Kroniko de nia Lodza Esperantujo* (rękopis autorstwa Włodzimierza Pfeiffera, powszechnie znany jako *Kronika łódzkich esperantystów*, sygn. Akc. Rps. 5005 /1-8²⁰), *Kronika Zgromadzenia Szcenców Miasta Brdowa 1819–1889* (Akc. Rps. 8264); **zbiory dokumentów:** *Dokumenty Magistratu m. Łodzi* (Akc. Rps. 7451);

¹⁸ Sprawa dotyczy zabójstwa franciszkanina i powstańca styczniowego Józefa Sawickiego.

¹⁹ Niemojowski Bonawentura (1787–1835) – polityk, poseł na sejm Królestwa Polskiego. Zob. Zajewski, 1978, s. 22–26.

²⁰ Włodzimierz Pfeiffer (1890–1941) – księgarz, bibliofil, esperantysta, fotograf. O Pfeifferze oraz jego *Kronice* pisał m.in. Janiak, 2011.

archiwa urzędowe: [*Fragment archiwum rejenta Kancelarii Ziemiańskiej Guberni Warszawskiej Stanisława Jasińskiego*] (Akc. Rps. 7125).

Jednym z cenniejszych – z punktu widzenia historii lokalnej – dokumentów o charakterze publicznym, są *Akta sprawy Ignacego Radziejowskiego, naczelnika m. Łodzi, sądownego w sądzie wojennym w Łodzi w r. 1864.* (...) (Akc. Rps. 7045). Liczący 98 kart poszyt zawiera oryginały oraz kopie dokumentów z procesu Radziejowskiego²¹. Są wśród nich zeznania, materiały dowodowe (poświadczenia, rozkazy wojskowe, raporty), m.in.: Raport o ‘zaborze pieniędzy’ [ponownym – przyp. MS] z Filii Banku Polskiego w Łodzi, z dn. 20 kwietnia/2 Maja 1863, podpisany przez prezydenta Łodzi, Andrzeja Rosickiego (k. 3); Rozkaz wojskowy z dn. 3 sierpnia 1863 podpisany ps. Mucha (k. 8); Odezwa [Wydział Wojskowy d. 30 Kwietnia 1863, Naczelnik Siły zbrojnej ziemi Łęczyckiej; sygnatariusze: Mucha, J. Sawicki] (k. 12); Rozkaz Wydziału Administracyjnego do Naczelnika Siły Zbrojnej Ziemi Łęczyckiej z dn. 5 Maja 1863 (k. 14). Ostatni dokument spisany ręką Radziejowskiego nosi datę 24 stycznia/5 lutego 1864 r. – dzień przed wykonaniem wyroku pisał:

Wysoka Kommissyo, ponieważ przedstawiony i zapytany przez Naczelnika Wojennego wskutek mej prośby abym niebył karany śmiercią powieszenia a rozstrzelania objawiam że rzeczywiście nazywany byłem Mucha i papiery mnie przedstawione były mną podpisane. Ignacy Radziejowski (k. 77).

W Aktach znajduje się również upoważnienie od ojca Radziejowskiego – Aleksandra – dla Ansberty Michalskiej (ostatnia właścicielka dóbr Radoszycz)²²: „izby raczyła zająć się odbiorem wszelkich pozostałości po ś.p. synie moim Ignacym (...) (Lubartów dnia 12/24 Lutego 1864, Alexander Radziejowski” (k. 73), a także wykaz rzeczy osobistych skazańca: „Futro (...), materac z trzech poduszek, szlafrok, książek pięć, cygarniczka, lusterko, nóż i widel srebrny, koszyczek z cukrem, skrzypce w futerale”. Przy kilku przedmiotach widnieje informacja, komu je oddać: „burka – po mej śmierci oddać Muranowiczowi, skrzypce – oddać x... Jakubowiczowi (...)” (k. 71–75). Informacje zawarte w Aktach pozwalają również odnieść się do pewnych faktów z życiorysu Radziejowskiego. Hasło w *Polskim Słowniku Biograficznym* wymienia jako miejsce śmierci „Grabinę pod Łodzią (wg źródeł polskich, zaś wg źródeł rosyjskich

²¹ Ignacy Radziejowski, ps. Mucha (1832–1864) – syn powstańca listopadowego Aleksandra Radziejowskiego i Marianny z d. Czernielewskiej. W Łodzi znalazł się w 1892 r. z ramienia Rządowej Komisji Skarbu (pracował jako kontroler w fabryce tytoniowej Landau i Spółka). Z polecenia Komitetu Centralnego Narodowego został pierwszym powstańczym naczelnikiem miasta Łodzi. Początkowo zajmował się organizacją siatki konspiracyjnej, gromadzeniem broni. Później brał udział w walkach, pełnił funkcję oficera i dowódcy strzelców. Zdradzony przez przyjaciela, został pojmany przez Rosjan w sierpniu 1863 r. Skazano go na śmierć po półrocznym śledztwie (wyrok wykonano 6 lutego 1864 r.). Zob. Śmiałowski, 1987, s. 63.

²² Por. Radoszycz Kolonia, w: Podolska, Kurowska & Gołąb, 2017, s. 54.

w Łodzi)”. Na podstawie *Akt* można przypuszczać, że nie była to Grabina, ale las zwyczajowo nazywany przez łodzian Grabinką (Łodzianizmy, 2022). Akta to niejedyne dokumenty rękopiśmienne w BUŁ, dotyczące wydarzeń 1863 roku. W kolekcji znajdują się również: *Pokwitowanie na 5333 zł 10 gr zabrane z Kasy Ekonomicznej Miasta Pabianic dnia 21 maja 1863 roku* (Akc. Rps. 7460); *Raport Naczelnika miasta Zgierz o ruchach wojsk rosyjskich w okolicach Łodzi* (Zgierz, 14.06.1863, Akc. Rps. 7033); *Akta sprawy przeciwko powstańcom styczniowym Henrykowi Millerowi, Tomaszowi Rosse, Ksaweremu Kaluszkowskiemu i Władysławowi Konarskiemu przed rosyjskim sądem wojskowym w Łodzi, Łódź 1864–1865*, Akc. Rps. 7046). Wymienione źródła zostały udostępnione w ramach niniejszego projektu w BC UŁ, powiększając cyfrowe zasoby łódzkich regionalistów.

Druga grupa – dokumenty prywatne – jest bardzo zróżnicowana formalnie, gatunkowo i językowo. Nazwać ją można, parafrazując tytuł jednej z monografii poświęconych XIX stuleciu, „prywatnymi światami” zamkniętymi w rękopisach (Kita & Korybut-Marciniak, 2018): powstawała w różnych miejscach, różnych środowiskach, dotyczyła różnych spraw związanych z rodziną, majątkiem, relacjami. W jej skład wchodzi: **archiwa rodzinne**: m.in. kaliskie dokumenty notarialne: [*Dokument spadkowy Bonawentury Niemojowskiego*] (Akc. Rps. 8343), [*Akt sądowy zadłużenia majątków Antoniny Walewskiej*] (Akc. Rps. 8344); *Archiwum rodziny Słomińskich i Eberchard* (Akc. Rps. 7796, znajduje się tu m.in. *Atestat Dyrektora Składu Rządowego Koni w Królestwie Polskim z dn. 27 kwietnia/9 maja 1863 roku, dotyczący Filipa Ebercharda*²³); **korespondencja** (pojedyncze listy lub zespoły): *Listy Kazimierza Stockiego-Sosnowskiego*²⁴ (Akc. Rps. 6384, pisane z Konstantynopola, dotyczące wychowania i edukacji syna – Witolda, przebywającego w Krakowie), *Fragment korespondencji rodzinnej Kazimierza Spolińskiego 1885–1915* (Akc. Rps. 7026, tu m.in. listy z Ameryki, adresowane do matki – Emilii, zamieszkałej w Galicji); *List Józefa Ignacego Kraszewskiego do ojca w sprawach genealogicznych* (Akc. Rps. 8410, Inc.: *Może Papa doborzdziej gniewać się nie będzie...*), a także list w sprawie ożenku, autorstwa wywodzącego się ze śląskiej rodziny o tradycjach patriotycznych i społecznikowskich Adolfa Ligońa²⁵ (Akc. Rps. 7196). Rękopisy o charakterze prywatnym to również: **pamiętniki**: *Ojczyście Wspomnienia z Epoki Chlubnie poczętego Powstania Narodowego w Roku 1830/31* (Akc. Rps. 6376, odpis fragmentu pamiętnika generała hrabiego Antoniego Jana Ostrowskiego). *Pamiętnik* z 1861 r.

²³ Filip Eberchard (1797–1871) – hipolog, lekarz weterynarii, prowadził rządową stadninę koni w Janowie Podlaskim. Zob. m.in. Pruski, 1989, s. 193–194.

²⁴ Kazimierz Stocki-Sosnowski h. Rawicz (1843–1927) – powstaniec styczniowy, inżynier, podporucznik Wojska Polskiego. Zob. Orman, 2004/2005, s. 615–616.

²⁵ Adolf Ligoń (1855–1931) – księgarz, redaktor, wydawca, pisarz działacz społeczny. Syn Juliusza (1823–1889) – samouka, również działacza społecznego. Zob. Jarosz, 1972, s. 325–326.

(Akc. Rps. 8615, zawiera opis demonstracji patriotycznych w Warszawie uzupełniony o dodatkowe teksty, np.: *Mowę pogrzebową mianą na Powązkach przy chowaniu poległych z 15/27 Lutego a grzebanych 15 Lutego/2 Marca przez X. Mikulskiego, Wiersz Deotymy Jadwigi Łuszczewskiej, napisany w dzień pogrzebu poległych ofiar w Warszawie 15/27 Lutego, Ogłoszenie po pierwszej demonstracji 3go marca 1861, Modlitwa za Kraj spiewana w Warszawie Boże coś Polskę, Odezwa Polaków do Litwinów, Śpiew rzemieślników* etc.; **albumy i sztambuchy rodzinne**: *Album rodziny Dłużewskich* (Akc. Rps. 7316, dokumentuje wycinek historii rodziny związanej z Koninem, Łądkiem oraz miejscowościami i wsiami powiatów: piotrkowskiego i łódzkiego); **varia (silva rerum, zbiory poezji i modlitw, śpiewniki patriotyczne, wspomnienia z podróży, odpisy tekstów literackich)**: *Annotacye własnoręczne Józefa Węgierskiego od dnia 1go Września 1805 do 19 Marca 1806 Nro 3tio* (Akc. Rps. 7367); *Pieśni Wejdaloty. Część 1 (...)* *Wielona i okolica nadniemieńska od Kowna do Tylży. Opowiadania historyczne (...)* (Akc. Rps. 5007, tom z księgozbioru arcybiskupa Władysława Zaleskiego²⁶); *Mrowin i Trock* (Akc. Rps. 7267, odpis powieści Pauliny Wilkońskiej²⁷); tom *Na pamiątkę i dowód braterskiej Miłości Najukochańszej siostrze i najlepszej przyjaciółce Władysławie Kuligowskiej w ofierze składa W. Frankowski z Wygielżowa w Kutnie dnia 22 Marca 1892 r.* (Akc. Rps. 5461, zawiera wiersze o tematyce patriotycznej oraz lirycznej).

Źródła prywatne poruszają różnorodną tematykę, opisują nie tylko życie codzienne, rodzinne, ale i wydarzenia o charakterze incydentalnym, wyjątkowym, do których można zaliczyć m.in. podróże. Na uwagę zasługuje tom *Wspomnienia z moich podróży odbytych od 1890 do 1894 roku po Abbazji, Areo, Berlinie, Bregentz, Dreźnie, Eger, Elster, Fiermo, Gratz, Insbrucku, Krynicy, Lindau, Lucernie, Meran, Monachium, Ojcowie, Padwie, Peszcie, Pradze czeskiej, Regensburgu, Salzburgu, Szaufuzie, Tryjeście, Wenecyi, Veronie, Wiedniu, Wrocławiu, Zurichu, Krakowie, Górach Świętokrzyskich, Rivie, Orlo i Reichenhallu* (Akc. Rps 6937). Wolumin liczy 282 karty, ma wymiary 23 x 29 cm i został oprawiony w półskórek ze złoconym tytułem grzbietowym. Zawiera nie tylko spisane starannym piśmem wrażenia z podróży, ale również ilustracje wycięte z gazet niemieckich, włoskich i polskich, rysunki autora ołówkiem oraz tuszem, bilety, wizytówki, pocztówki, karty pocztowe, karty i rachunki hotelowe, liściki, zasuszone kwiaty itd.²⁸. Główną część wspomnień stanowi opis zwiedzanych miejsc: architektury, zabytków sztuki malarskiej i rzeźbiarskiej, zmieniających

²⁶ Władysław Michał Zaleski (1852–1925) – duchowny rzymsko-katolicki, delegat apostolski do Indii Wschodnich, podróżnik, pisarz (Jagodziński, 2017).

²⁷ Paulina Wilkońska (1815–1875) – pisarka, publicystka, autorka kilkunastu powieści oraz pamiętników (Paulina Wilkońska. W: polona.pl)

²⁸ Dodatkowo na końcu tomu wklejony został druk (38 kart) *Ostrożnie z ogniem*. Powieść przez J.I. Kraszewskiego, Warszawa nakładem Henryka Natansona 1857.

się krajobrazów. Autor dużo miejsca poświęca współczesności – opisuje ludzi, modne kawiarnie, wydarzenia kulturalne etc. Wyraża swoją opinię na temat miejsc, które odwiedza – choć przeważają zachwyty (i dotyczą one nie tylko antycznych posągów, ale i spotykanych w podróży niewiast; zagraniczne piękności porównywane są do Polek – „nadobnych dziewic syreniego grodu”), to zdarza mu się także krytyka wobec np. cen hoteli lub zachowań ludzkich. Jest więc to nie tylko kronika podróży, a także życia codziennego mieszkańców największych lub najpopularniejszych ówczesnie miast i miasteczek europejskich. Dzięki jednemu z wklejonych druków ulotnych dowiadujemy się, kim był autor *Wspomnień*. To zachowana na karcie 222 „Amtliche Fremdentliste” (lista obcokrajowców przebywających w danym miejscu lub hotelu) z 18 czerwca 1894 wystawiona w Badzie Reichenhall (które do dziś jest znanym uzdrowiskiem). W spisie gości figuruje Polak: „Ladislaus von Biehler Student uniw Munich²⁹”. Rękopiśmienna relacja, spisana w latach 1890–1894, stanowi interesujący przykład samodzielnie stworzonego dziennika z podróży, wykorzystującego dostępne autorowi środki i materiały: zgromadzone przez niego dokumenty, oryginalne szkice występują licznie w całym tomie. *Wspomnienia* mają charakter subiektywnego przewodnika po zabytkach Europy³⁰, wzbogaconego o osobiste obserwacje i refleksje XIX-wiecznego studenta-podróżnika, otwartego na świat i wrażliwego na sztukę.

Znaczna część wymienionych rękopisów stanowi przykład archiwistyki rodzinnej, tworzonej dla wąskiego kręgu odbiorców. Domowe archiwalia (kroniki, sztambuchy, spisywane odręcznie tomy poezji, zawierające zarówno utwory liryczne, okolicznościowe, np. toasty, jak i patriotyczne) są świadectwem indywidualnych przeżyć, nawiązują do bieżących wydarzeń rodzinnych, towarzyskich, krajowych. Nieoceniona jest również wartość korespondencji, szczególnie w badaniach biograficznych oraz studiach nad społeczeństwem (Kolbuszewska, 2016, s. 240). Rękopisy prywatne, opisując subiektywne doświadczenia, stanowią uzupełnienie dokumentów urzędowych, odkrywają sferę emocjonalną i psychiczną autora, a także jego światopogląd (który niejednokrotnie pomijano w kontaktach i komunikacji oficjalnej w obawie przed cezurą zaborców)³¹.

²⁹ W internetowej *Nekrologii* M.J. Minakowskiej można znaleźć biogram niejakiego Władysława Biehlera, żyjącego w latach 1872–1927 artysty malarza i prowizora farmacji – jest to najprawdopodobniej autor *Wspomnień*. Wybór Monachium na miejsce studiów artystycznych był nieprzypadkowy. To właśnie tam powstała polska szkoła monachijska (nazwa nieformalna) – od połowy XIX wieku do 1914 roku przebywało tam ponad 600 Polaków – artystów, którzy „stanowili wśród monachijskich twórców sztuki najliczniejszą grupę narodowościową. (...)” (Minakowska, 2022–2025).

³⁰ Autor nie podaje źródeł, z jakich korzystał – pozostaje to kwestią do ustalenia.

³¹ Odrębną kwestią, pominiętą w niniejszym artykule, pozostaje sztuka pisania listów i zasady w niej obowiązujące, szczególnie rygorystyczne dla panien i młodych kobiet. Por. Raińska, 2018, s. 27–47.

Podsumowanie

Artykuł zaprezentował działania podjęte w ramach projektu „Rękopiśmienne dziedzictwo kulturowe 1791–1918 w zbiorach Biblioteki UŁ” oraz kolekcję dokumentów rękopiśmiennych będących podstawą projektu. Można zatem sformułować kilka wniosków odnośnie do zadań projektowych, zrealizowanych przez BUŁ w latach 2023–2025. Przede wszystkim, umożliwiły one bezpośredni dostęp do informacji o zbiorach XIX-wiecznych, mających charakter źródłowy, unikatowych, posiadających duże znaczenie dla badań z dziedziny nauk humanistycznych, szczególnie zaś historii (gospodarczej, administracji), genealogii, biografistyki, literaturoznawstwa, językoznawstwa, etnologii, historii kultury. Dostęp ten został zapewniony przez: 1) wprowadzenie do Katalogu Komputerowego 96 opisów bibliograficznych, sporządzonych w formacie MARC21 dla rękopisów, 2) digitalizację kolekcji oraz udostępnienie postaci cyfrowej dokumentów w Bibliotece Cyfrowej UŁ, 3) wystawę wirtualną, prezentującą 16 rękopisów. Realizacja poszczególnych zadań w projekcie miała wielopłaszczyznowe znaczenie – zarówno dla samej biblioteki oraz społeczności akademickiej, jak i dla ochrony oraz upowszechniania dziedzictwa kulturowego, dzięki konserwacji najbardziej zniszczonych egzemplarzy i digitalizacji kolekcji. Do projektu wytypowano dokumenty z lat 1791–1918, powstałe na terenach zaborów pruskiego, rosyjskiego i austriackiego, a także na emigracji. Kolekcja zawierała rękopisy zróżnicowane pod względem gatunkowym, językowym (teksty w języku polskim, rosyjskim, francuskim, łacińskim), stylistycznym oraz tematycznym.

Zarówno charakter kolekcji, w tym: szeroki zakres poruszanej w rękopisach problematyki (m.in. odniesienia do wydarzeń o zasięgu ogólnonarodowym i międzynarodowym), zróżnicowany społecznie (a także formalnie – jednostkowy i zbiorowy) autor, wielość gatunków, jak i działania zrealizowane w projekcie, tj. opracowanie, konserwacja i digitalizacja zbiorów umożliwiają ich wykorzystanie w ramach działań edukacyjnych i popularyzatorskich, w czasie trwania projektu oraz po jego zakończeniu. Zapewniają tym samym żywotność dziedzictwa kulturowego oraz widoczność unikatowych zbiorów w sieci (dostęp do katalogu komputerowego oraz Biblioteki Cyfrowej UŁ jest możliwy za pośrednictwem internetu i ma zasięg ogólnokrajowy oraz międzynarodowy, przeszukiwanie XIX-wiecznych zasobów rękopiśmiennych odbywa się według kryteriów przyjętych przez użytkowników). Otwarty dostęp do źródeł XIX-wiecznych umożliwia również integrację spuścizn, zbiorów rękopiśmiennych i archiwalnych różnych instytucji (biblioteki, archiwa, muzea). Projekt „Rękopiśmienne dziedzictwo...” stanowi wkład w rozwój nauki i kultury, przynosi również korzyści społeczne w zakresie popularyzacji wiedzy historycznej oraz rozwijania zainteresowań badawczych wśród różnych grup odbiorców.

Bibliografia

- Akt ślubu Józefa Benedykta Węgierskiego (nr 79), [online]. Pobrano 20 maja 2025 r. z: https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/12481292?_jednostka_delta=40&_jednostka_resetCur=false&_jednostka_cur=2&_jednostka_id_jednostki=12481292
- Amorim de Paula, Patrizia (2022). A jovem pianista, a distonta amadora, a dilettante. *Revista Linha Mestra*, **15** (45), 187–199 [online]. Pobrano 25 marca 2025 r. z: <https://lm.alb.org.br/index.php/lm/article/view/970/873>
- Brzozowski, Stanisław Marian (1990). Rozwadowski Florestan Brutus [online]. *Internetowy Polski Słownik Biograficzny* [online]. Pobrano 20 lutego 2025 r., z: <https://www.ipnb.nina.gov.pl/a/biografia/florestan-brutus-rozwadowski>
- Digitus Index. Inwentarz rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego [online]. Pobrano 10 stycznia 2025 r. z: <https://www.lib.uni.lodz.pl/aktualnosci/szczegoly/biblioteka-ul-z-dofinansowaniem-na-wyjatkowe-projekty>
- Dreszerowa, Zofia (1963). Nieznany list Adama Mickiewicza. *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej* 54/2, 551–552 [online]. Pobrano 15 maja 2025 r. z: https://bazhum.muzhp.pl/media/texts/pamietnik-literacki-czasopismo-kwartalne-poswiecone-historii-i-krytyce-literatury-polskiej/1963-tom-54-numer-2/pamietnik_literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1963-t54-n2-s551-552.pdf
- Fontner, Jolanta (oprac.) (2000). *Zbiory i prace polonijne Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi. Informator*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Górniak, Teresa (2015). Orzeszkowiana w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego. W: *Od przeszłości do terażniejszości: Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego 1945–2015*. Wrocławska M., Kujawska I., Łabiszewska I. (red.), (s. 311–326). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Jackowski, Antoni et al. (red) (2018). Rozwadowski Florestan Brutus. W: *Geografowie polscy: słownik biograficzny*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Jagodziński, Henryk (2017). Arcybiskup Zaleski. Misjonarz Indii Wschodnich. *Kieleckie Studia Teologiczne*, **16**, 165–177 [online]. Pobrano 1 października 2025 r. z: <https://ojs.academicon.pl/kst/article/view/848/1457>
- Janiak, Jan (2011). Kroniko de nia Lodzia Esperantujo Włodzimierza Pfeiffera [fragmenty]. W: Sesja o Włodzimierzu Pfeifferze, *Biuletyn Informacji Bibliotecznych i Kulturalnych*, 10(123), Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Łodzi, 19 września 2011 [online]. Pobrano 10 stycznia 2025 r. z: https://skany.wbp.lodz.pl/pliki/bibik/bibik_123/bibik_123.pdf
- Jarosz, Adam (1972). Ligoń Adolf. W: *Polski Słownik Biograficzny* (t. 17, s. 325–326). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Kita, Jarosław & Korybut-Marciniak, Maria (red.) (2018). *Życie prywatne Polaków w wieku XIX: Prywatne światy zamknięte w listach*. Łódź–Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- Kolbuszewska, Jolanta (2016). Listy prywatne jako źródło do badań nad przeszłością. Kilka uwag o potencjale informacyjnym, ograniczeniach, sposobach wykorzystania. W: *Przedmiot, źródła i metody badań w biografistyce*. Skrzyniarz R., Dziaczkowska L., Opozda D. (red.), (s. 237–248). Lublin: Wydawnictwo Episteme.
- Kopczyński, Jakub (2015). Ormianie w Imperium Osmańskim 1877–1923. W: *Awedis. Czasopismo ormiańskie* (s. 16) [online]. Pobrano 18 kwietnia 2025 r. z: https://ormianie.pl/files/Awedis_2015_22.pdf
- Laniewski, Aleksander (2010). Augustyn Wróblewski – krakowski anarchista i „advokat umarłych” [online]. Pobrano 10 kwietnia 2025 r. z: <https://pl.anarchistlibraries.net/library/aleksander-laniewski-augustyn-wroblewski-krakowski-anarchista-i-advokat-umarlych>
- Lodzianizmy. Grabinka i Grabieniec – grabowy las, którego już nie ma* (2022) [online]. Pobrano 25 marca 2025 r. z: <https://uml.lodz.pl/aktualnosci/artukul/lodzianizmy-grabinka-i-grabieniec-grabowy-las-ktorego-juz-nie-ma-id48467/2022/03/19/>
- Minakowska, Jadwiga M. (2022-2025). Biehler Władysław. W: *Nekrologia Minakowskiej* [online]. Pobrano 1 października 2025 r. z: <https://wielcy.pl/nekrologia/232699>
- Orman, Elżbieta (2004/2005). Stocki-Sosnowski Kazimierz. W: *Polski Słownik Biograficzny* (t. 43, s. 615–616). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Paulina Wilkońska. W: *Polona.pl* [online]. Pobrano 1 października 2025 r. z: <https://polona.pl/public-collections/collection/703c224b-6555-4c41-a36a-e89e160f8080>
- Podolska, Joanna, Kurowska, Katarzyna & Gołąb, Małgorzata (red.) (2017). *Balucki słownik 2*. [online]. Łódź: Centrum Dialogu im. Marka Edelmana w Łodzi. Pobrano 10 kwietnia 2025 r. z: <https://www.centrumdialogu.com/ebooks/balucki2/mobile/index.html#p=54>
- Pruski, Witold (1989). Eberhard Filip. W: *Polski Słownik Biograficzny* (t. 6, s. 193–194). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Purchla, Jacek (2014). Dziedzictwo kulturowe a kapitał społeczny. W: Rottermund A. (red.), *Dlaczego i jak w nowoczesny sposób chronić dziedzictwo kulturowe: materiały pokonferencyjne, konferencja zorganizowana przez Polski Komitet do spraw Unesco w Warszawie 25 lutego 2013 roku* (s. 21–30). Warszawa: Polski Komitet do Spraw UNESCO.
- Raińska, Kinga (2018). Tajniki XIX-wiecznej sztuki epistolarnej dla dziewcząt. W: *Życie prywatne Polaków w wieku XIX: Prywatne światy zamknięte w listach*. Kita J. & Korybut-Marciniak M. (red.). (s. 27–47). Łódź–Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Rękopiśmienne dziedzictwo kulturowe 1791–1918 w zbiorach Biblioteki UŁ [online]. Pobrano 20 lipca 2025 r., z: <https://radon.nauka.gov.pl/dane/profil/6513473a25cdc15573f566ef>
- Strzelecka, Maria (2024). Łódź zajmuje mnie i porywa. Wybrane zbiory rękopiśmienne Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego jako źródła do historii Łodzi i regionu przelomu XIX i XX wieku. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Librorum*, **2**(39), 13–35.
- Strzelecka, Maria & Sulejewicz, Monika (2022). Jak chronić i popularyzować dziedzictwo kulturowe? Na przykładzie projektów starodrucznych i rękopiśmiennych Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego w latach 2020–2022. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Librorum*, **2**(35), 25–45 [online]. Pobrano 10 października 2024 r. z: <https://repozytorium.uni.lodz.pl/handle/11089/47217?show=full>

- Sulejewicz-Nowicka, Monika (2015). Gromadzenie rzadkich wydawnictw XIX–XX-wiecznych oraz druków przeznaczonych do zbiorów specjalnych w latach 2005–2012 w BUŁ. W: *Od przeszłości do terażniejszości. Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego 1945–2015*. Wrocław: M., Kujawska I., Łabiszewska I. (red.) (s. 195–196). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Szulakiewicz, Władysława (2013). Ego-dokumenty i ich znaczenie w badaniach naukowych. *Przegląd Badań Edukacyjnych*, 16 (1), 65–84.
- Śmiałowski, Jan (1987). Radziejowski Ignacy. W: *Polski Słownik Biograficzny* (t. 30, s. 63). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Talbierska, Jolanta (2021). Zbiory XIX-wieczne. Definicja, organizacja i metodyka badań. W: *HINC OMNIA Zbiory XIX-wieczne. Organizacja, terminologia, metodyka badań, konserwacja*. Kacprzak M., Talbierska J. (red. nauk.), (s. 25–35). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wystawa wirtualna „Rękopiśmienne dziedzictwo kulturowe 1791–1918 w zbiorach Biblioteki UŁ” [online]. Pobrano 30 czerwca 2025 r. z: <https://rekopisy.lib.uni.lodz.pl/>
- Zajewski, Władysław (1978). Niemojowski Bonawentura. W: *Polski Słownik Biograficzny* (t. 30, s. 22–26). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Zbiory specjalne. W: Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego [online]. Pobrano 2 sierpnia 2025 r. z: <https://www.lib.uni.lodz.pl/katalogi-i-zbiory/zbiory-specjalne>
- Zdigitalizowane XIX-wieczne serie literackie w Bibliotece Cyfrowej Uniwersytetu Łódzkiego [online]. Pobrano 20 maja 2025 r. z: <https://instytutksiazki.pl/pl/aktualnosci,2,zdigitalizowane-xix-wieczne-serie-literackie-w-bibliotece-cyfrowej-universytetu-lodzkiego,2436.html>
- Żebrowska, Alojza (oprac.) (1980). Pfeiffer Włodzimierz. W: *Polski Słownik Biograficzny* (t. 25, s. 760–761). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

An outline of the protection and popularization of 19th-century manuscripts. Based on the example of the project "Manuscript Cultural Heritage 1791–1918 in the Collections of the University of Lodz Library"

ABSTRACT: The article presents the aims achieved in the project "Manuscript Cultural Heritage 1791–1918 in the Collections of the University of Lodz Library" and the collection of 19th-century manuscripts from the University of Lodz Library, which were the subject of the project. The collection contained manuscripts diverse in terms of form, genre, language (texts in Polish, Russian, French, Latin), style, and themes. Manuscripts from the 19th century and the borderlands perpetuate the memory of important events in Polish history (the May 3rd Constitution, the November and January Uprisings, post-uprising repression, the Great Emigration, the Spring of Nations, and World War I). They are a testimony to everyday life, customs, and social sentiment, and also document the activities of authorities, offices, and organizations. The aim of the article is to answer the question of what significance the activities undertaken within the project had for the effective and lasting protection of the collections, their popularization and for the Library as an institution collecting various types of collections, including 19th-century handwritten sources.

KEYWORDS: special collections, 19th-century manuscripts, cultural heritage, University of Lodz Library